

Олександр Сергійович Сердюк

канд. екон. наук

ORCID 0000-0003-3049-3144,

Ірина Павлівна Петрова

канд. екон. наук

ORCID 0000-0002-0515-5349,

*Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ***ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНІХ ЕФЕКТІВ***Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи молодих учених НАН України 2019-2020 рр.**«Інтерналізація негативних зовнішніх ефектів старопромислових моделей виробництва»**(№ держреєстрації 0119U102555)*

Як показує історичний досвід, інституційні відмінності зумовлювали різницю уявлень суспільства про добробут, справедливість та обов'язок. Однак така залежність не була абсолютною, оскільки час від часу зовнішні та внутрішньогосподарські чинники руйнували інсперативну функцію інституційних моделей. Так, наприклад, перебуваючи під впливом ідей Наполеонівської Франції, певні верстви західноєвропейських суспільств відмовлялися від світогляду нав'язаного інституційним ладом їхніх країн. Іншим прикладом є несприйняття більшою частиною європейських суспільств XIX – XX ст. усталених порядків, через диспропорційне зростання матеріального достатку (зумовленого промисловою революцією). Як наслідок, виникали суспільства із поляризованим світосприйняттям, де заможні члени суспільства із певним соціальним статусом, підтримували існуючу інституційну модель, вважаючи її справедливою, тоді як незаможні верстви населення бажали зміни моделі на свою користь. Витоки такої поляризації, походять із психологічної схильності людини до напівсвідомого формування картини світу, яка відповідає її інтересам¹. Тривалий час в історії людства були відсутні передумови для диференціації картини світу, оскільки суспільства перебували у статичному стані та не зазнавали ментального впливу ззовні.

У суспільствах із поляризованим світосприйняттям існувала третя, нечисельна, група громадян, яка складалась із освічених інтелектуалів. На відміну від відвертих прихильників та противників існуючої інституційної моделі, вони усвідомлювали психологічні першопричини суспільного антагонізму. Намагаючись абстрагуватися від психологічних першопричин, інтелектуали створювали теоретичні моделі, які на їхню думку відповідали справедливому упорядкуванню суспільного життя. Однак, попри декларування неупередженості поглядів, вони від початку (найчастіше не свідомо) знаходились під впливом певних ідей, сформованих внутрішнім або зовнішнім інституційним середовищем.

До початку XX ст. проблеми суспільного порядку розглядалися переважно у контексті матеріального добробуту його членів. Так, фізіократ Франсуа Кене наголошував на необхідності підтримки купівельної спроможності незаможного класу, що на його думку мало сприяти зростанню матеріального добробуту суспільства в цілому (через стимулювання попиту) [1]. Адам Сміт стверджував, що «природний добробут» суспільства досягається шляхом підтримки взаємовигідного балансу торгівлі між селом та містом [2]. Томас Мальтус був переконаний, що питомо матеріальні блага знижуватимуться зі зростанням кількості населення [3]. Соціаліст Фрідріх Енгельс відстоював позицію, що високий матеріальний добробут є апіорі недосяжним у суспільствах (за винятком нечисленної групи осіб), де панує «анархія виробництва»² [4].

Розширення соціальних зв'язків, наряду з активізацією досліджень у сфері психології, зумовили переосмислення змісту поняття добробуту. У 1924 р., у своїй відомій праці «Економічна теорія добробуту», Артур Пігу зробив наголос на тому, що добробут не є виключно матеріалістичною категорією. До нього слід відносити характер роботи, навколишнє середовище, міжособистісні відносини, соціальний статус, житлові умови, суспільний порядок та безпеку. Виходячи з цього, А. Пігу робить висновок, що розміри «національного дивіденду»³ не можуть об'єктивно відображати добробут. Відтак, можуть виникати ситуації, коли за незмінного рівня «національного дивіденду» загальний добробут в цілому зростатиме.

На протипагу поглядам представників класичної школи економіки (Адам Сміт, Девід Рікардо, Жан-Батіст Сей), А. Пігу протиставляв приватні вигоди суспільним. На його думку, за певних обставин індивідуальна діяльність може негативним чином позначатися на суспільстві в цілому. У контексті чинників, що зумовлюють диспропорцію інтересів, А. Пігу ввів поняття екстерналії (або зовнішніх ефектів у сучасному розумінні). Під екстерналіями А. Пігу розумів процеси, що спричиняють опосередковані матеріальні (або моральні) втрати (або здобутки) третіх сторін, які

¹ Розмірковуючи про справедливість суспільного устрою, людина напівсвідомо «чіпляється» за аргументи, які діють на її користь.

² Під анархією виробництва, Енгельс мав на увазі ринкові сили, які визначають господарську діяльність.

³ Сукупна кількість матеріальних благ та послуг.

не беруть безпосередньої участі у господарській операції.

За теорією А. Пігу, зовнішні ефекти є похідними нерегульованих ринків. Такий висновок впливає із неспроможності ринків упорядкувати діяльність третіх осіб, через що виникають так звані «провали ринку». Наслідком «провалів» є необ'єктивний (несправедливий) розподіл втрат і здобутків між членами суспільства. Тобто, мають місце зовнішні ефекти індивідуального господарства. Задля подолання зовнішніх ефектів А. Пігу запропонував запровадити систему урядових заходів з регулювань дій ринку [5]. За його пропозицією, суб'єкт господарювання має отримувати державні субсидії, якщо суспільні вигоди від його діяльності перевищують приватні. У зворотному випадку (якщо приватні вигоди перевищують суспільні) на суб'єкта має бути накладений додатковий податок.

У 1960 р. з критикою позиції Артура Пігу щодо державного втручання у ринкове ціноутворення виступив американський економіст англійського походження, майбутній лауреат премії ім. Альфреда Нобеля з економіки Рональд Гарі Коуз. На думку вченого, ринок може самостійно подолати будь-які зовнішні ефекти за умови чіткого розмежування прав власності на ресурси та за наявності нульових трансакційних витрат. Критикуючи недосконалість тогочасних ринкових інституцій, Р. Коуз зазначає, що «якби всі права були чітко визначені та прописані, якби трансакційні витрати дорівнювали нулю, якби люди погоджувалися безапеляційно дотримуватися принципів добровільного обміну, то ніяких екстерналій не було б» [6]. Таким чином, Р. Коуз намагався переконати, що нівелювання зовнішніх ефектів у частині ціноутворення є можливим за умови, коли кожен із суб'єктів ринку самостійно компенсуватиме витрати опосередковано завдані третій стороні (або отримуватиме компенсацію від третьої сторони за позитивний ефект).

Метою дослідження є виявлення теоретичних аспектів зовнішніх ефектів в економічній теорії. Ідея статті полягає в тому, що в основу теорії зовнішніх ефектів покладено погляди вчених, які сформувалися під впливом інституційного середовища суспільства, із якого вони походили.

Аналізуючи теорії А. Пігу та Р. Коуза, слід зауважити, що обидва науковці сходились на думці, що нівелювання зовнішніх ефектів має відбуватися шляхом розподілу (або перерозподілу) коштів між суб'єктами та об'єктами господарювання. Однак при цьому, кожен з них має власні погляди на механізми реалізації цього процесу. Розглядаючи зовнішні ефекти з соціальної точки зору (зовнішні ефекти чинять вплив у цілому на суспільство), А. Пігу вважає, що регулятором розподілу має бути держава. Така точка зору цілком узгоджується із колективістськими ідеями впорядкування суспільного життя. Р. Коуз у свою чергу вбачає у зовнішніх ефектах виключно економічний підтекст, на основі чого робить висновок щодо саморегульованої здатності ринку. Такі висновки характеризують Р. Коуза як прихильника індивідуалістичних ідей.

Попри відмінність поглядів А. Пігу та Р. Коуза на організаційну структуру моделі подолання зовнішніх ефектів, обидва науковці сходились на думці, що вона

має реалізовуватися на основі принципу компенсації втрат. Така позиція цілком узгоджувалась з постулатами неокласичної школи, що робило її догматичною для економічної науки того часу. Однак, попри теоретичну досконалість, прийнятий (у наукових колах) принцип компенсації втрат, поставив перед економічною наукою діалектичне питання щодо визначення об'єктивного методу їх оцінки. Нині ряд економістів, що вивчають проблеми двостороннього впливу між виробництвом та зовнішнім середовищем, у питаннях кількісної оцінки цього впливу покладаються на метод умовних оцінок. Сутність цього методу полягає в опитуванні респондентів на предмет того, скільки вони погодились би заплатити за існування того чи іншого суспільного блага. На основі цього, визначається вартість зовнішнього ефекту, який знищить (або створить) це суспільне благо. Об'єктивність методу умовних оцінок обумовлюються постулатами неокласичної економічної теорії, де людина (респондент) є абсолютно раціональною у свої судженнях. З точки зору сучасної економічної науки таке бачення є упередженим, оскільки не враховує психологічних чинників, що впливають на думки респондентів.

Спираючись на метод умовних оцінок¹, послідовники неокласичної школи економіки запропонували підхід до визначення ефективного рівня зовнішніх ефектів (Е). Сутність цього підходу полягає у приведенні граничних суспільних вигод від зниження зовнішніх ефектів (MSB) до рівня граничних витрат цього зниження (MC) (див. рисунок).

Послідовники теорії А. Пігу (прибічники теорії регульованого ринку) дотримуються позиції, що вільний ринок генеруватиме неефективну рівновагу (I), за якої граничні витрати зниження забруднення дорівнюватимуть граничним приватним вигодам (MPB). За таких умов суспільство отримуватиме мінімальну економічну користь (S), а загальний негативний ефект оцінюватиметься як різниця між фактичною та потенційною ефективною рівновагою (площина IES). Для виправлення такої ситуації, тобто для приведення зовнішніх ефектів до ефективного рівня, економістами неокласичної школи запропоновано впровадження ряду державних регуляторних заходів, таких як: встановлення норм для зовнішніх ефектів, оподаткування, торгівля квотами.

Наголошуючи на самодостатності вільного ринку у питаннях подолання зовнішніх ефектів, економісти-послідовники теорії Р. Коуза зауважують, що приведення граничних суспільних вигід від зниження зовнішніх ефектів до рівня граничних витрат цього зниження може бути здійснено без прямого втручання держави, за умови:

наявності закону про відповідальність, згідно з яким держава покладатиме на продуцента зовнішніх ефектів юридичну відповідальність за нанесення шкоди іншим особам;

проведення прямих переговорів між зацікавленими сторонами, де вирішуватиметься питання про завданні збитки (від зовнішніх ефектів) та відшкодовані компенсації².

¹ Як на інструмент оцінки втрат від зовнішніх ефектів.

² У цьому випадку мають бути чітко визначені права власності.

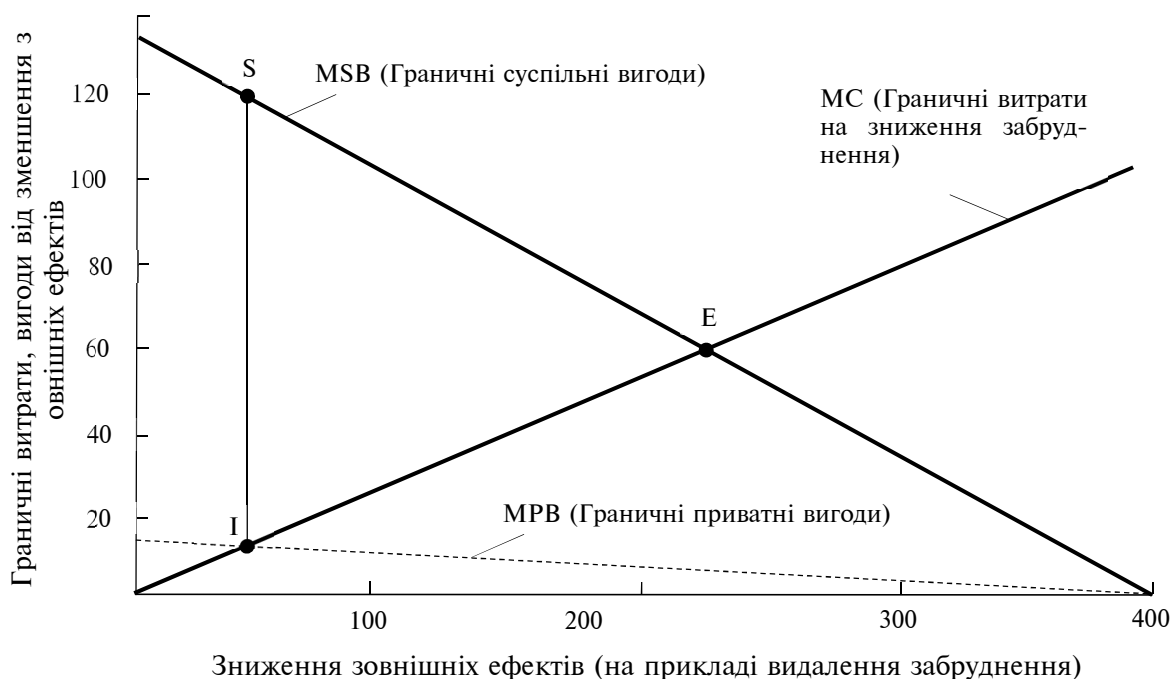

Рисунок. Ефективність зниження зовнішніх ефектів

Складено на основі джерела [7].

Витоки розбіжності поглядів А. Пігу та Р. Коуза слід шукати у інституційному середовищі суспільств, із яких вони походили.

Артур Пігу народився у 1877 р. в місті Рейд Сполученого Королівства Великобританії та Ірландії. Завдяки власним здібностям та соціальному положенню батьків, він вступив до престижної школи Херроу (де навчався разом із У. Черчиллем). У 1897 р. А. Пігу став студентом Королівського коледжу у Кембриджі, де потрапив під вплив ідей Альфреда Маршала. По закінченню коледжу А. Пігу залишився працювати на кафедрі політичної економії, яку за наполяганням А. Маршала очолив у 1908 р.

Перебуваючи під впливом ідей А. Маршала, А. Пігу стає прибічником поглядів Кембриджської школи економіки¹. Намагаючись синтезувати постулати класичної школи економіки із маржиналізмом² (ключова ідея Кембриджської школи), А. Пігу доходить висновку, що досягнення максимального рівня граничної корисності виробництва та споживання можливе лише за умови державного регулювання економіки. Як один із аргументів неспроможності вільного ринку максимізувати граничну корисність на загальнодержавному рівні, А. Пігу визначає зовнішні ефекти, що викривлюють вартісні характеристики товару³.

¹ Економічна теорія, що виникла наприкінці XIX ст. Засновником Кембриджської школи економіки прийнято вважати Альфреда Маршала.

² Напрямок економічної теорії, що визначає граничну корисність як фундаментальний фактор ефективності господарських процесів.

³ Ринком не враховує суспільної вартості товару. Тобто, не враховує непрямих втрат суспільства спричинених виробництвом товару.

Досліджуючи витоки походження поглядів А. Пігу, слід звернути увагу на особистість А. Маршала, вплив якого мав вирішальне значення на формування світогляду науковця. Альфред Маршал народився у 1842 р. в Лондоні. Його батько, ревний протестант за віросповіданням, прищеплював сину якості працьовитості та відповідальності⁴. У віці 9 років, отримавши стипендію від Англійського банку в розмірі 200 ф. ст., А. Маршал вступив до школи «Мерчанта Тейлора». По закінченню школи навчався у Кембриджському коледжі Св. Іоанна, де захопився ідеями утилітаризму⁵. Зрештою, утилітаризька етика визначила майбутні економічні погляди А. Маршала.

Передумовою зародження та розвитку утилітаризму в Британії⁶ було сприятливе інституційне середовище країни, що характеризувалося високим ступенем плюралізму. Походження британського плюралізму зумовлювалося тривалою парламентською боротьбою політичних партій Вігів і Торі. Початок цієї конфронтації сягає періоду «Реставації Стюартів»⁷, коли у парламенті було сформовано дві антагоністично налаштовані політичні сили, які з одного боку, представляли інтереси короля та аристократії (Торі), з іншого — відстоювали права буржуазії (Віги). Під впливом соціальних перетворень XIX ст. (зумовлених

⁴ Про протестантську етику дивись більше: Макс Вебер «Протестантська етика і дух капіталізму» [8].

⁵ Утилітаризм — напрямок в етиці, що визначає цінність як квінтесенцію корисності.

⁶ Певні ідеї утилітаризму були висвітлені давньогрецькими філософами — Арістіпом та Епікуром.

⁷ Відновлення монархії після періоду диктатури Олівера Кромвеля (1651 — 1658 рр.).

індустріалізацією) політична сила Торі трансформувалась у консервативну партію, Вігів – у ліберальну. Попри певну еволюцію політичних ідей у ХІХ ст. партія Торі (консервативна партія) продовжувала відстоювати інтереси крупних землевласників (які склалися переважно із представників аристократії), тоді як пріоритетом для Вігів була вільна підприємницька діяльність. Тобто, Віги відстоювали інтереси представників капіталу (капіталістів).

Політична конкуренція в Британії ХІХ ст. породжувала плюралізм думок у суспільстві. Кожна політична сила пропонувала певні альтернативні інституційні моделі, що створювало простір для формування суспільної думки. За таких умов, кожен більш-менш освічений громадянин мав змогу оцінити переваги та недоліки пропонованих інституційних моделей та обрати для себе ту (або виокремити симбіоз моделей), що відповідає його баченню ефективного та справедливого впорядкування суспільного життя. Плюралізм інституційних моделей, походив від плюралізму етичних норм, що обумовлювали моральну складову таких моделей. Як наслідок, у Британії ХІХ ст. набували популярності етичні вчення утилітаризму, евдемонізму¹ та гедонізму². Саме в таких умовах А. Маршалом була сформована Кембриджська школа економіки. У своїх роботах він не торкався теми інституційного устрою суспільства³, однак утилітаристські принципи, що лежать в основі ідей, заклали фундамент для дослідження цих питань його послідовниками.

Розквіт творчості А. Пігу припав на період зростання політичного плюралізму у британському суспільстві. На початку ХХ ст., була заснована лейбористська партія, яка відстоювала інтереси робітничого класу. Поява лейбористської партії остаточно інституціалізувала Рікардіанську модель суспільного устрою⁴, що надавало динаміки соціально-економічним процесам. Від цього часу акценти державної політики почали балансувати між колективними (прихильниками яких були лейбористи) та індивідуальними інтересами (які відстоювали консерватори та ліберали), що посилювало плюралізм думок у суспільстві.

У посталіх плюралістичних умовах А. Пігу намагався винайти модель широкого застосування утилітаристських принципів, які висвітлював А. Маршал. Положивши в основу дослідження вектор суспільного добробуту, А. Пігу дійшов висновку, що утилітаристські принципи втіленні у теорії марженалізму, не можливо реалізувати в умовах вільного ринку, оскільки вони суперечать індивідуалістичним інтересам. Так, наприклад, у гонитві за прибутками приватні підприємці не враховуватимуть фактору спадної віддачі масштабу виробництва (що призведе до неефективного використання суспільного ресурсу) та не зважатимуть на зовнішні ефекти, що є наслідками їхньої діяльності. При

споживанні, індивіди намагатимуться спожити якомога більше продукції, не враховуючи того фактору, що кожна наступна одиниця меншою мірою задовольняє їх потреби. Виходячи із міркувань відсутності індивідуальних стимулів для максимізації суспільної корисності, А. Пігу доходить висновку, що держава має регулювати розподіл суспільного продукту. Крім того, держава має збалансовувати непрямі наслідки господарської діяльності, що зумовлюються зовнішніми ефектами.

Аналізуючи дослідження А. Пігу, слід звернути увагу на те, що як ключового актора він розглядав суспільство. Такий підхід є типовим для теорій, в основі яких лежать певні етичні норми. Крім етичних норм, на формування подібних теорій мала вплив особиста прихильність авторів до колективістських форм впорядкування суспільного життя (не завжди така прихильність походила від етичних норм).

Попри соціальну орієнтованість ідей Кембриджської школи економіки, теоретики Марксизму (які претендували на роль найзатятіших прибічників соціальної справедливості) жорстко критикували позиції школи, вважаючи їх поступками капіталістів, що поставили перед загрозою робітничих рухів. Так, у передмові до радянського видання праці А. Пігу «Економічна теорія добробуту», обґрунтовуючи причини появи Кембриджської школи, доктор економічних наук, професор Г. Б. Хромушин зазначав: «Перехід капіталізму в імперіалістичну стадію розвитку, супроводжувався різким загостренням класової боротьби пролетаріату супроти буржуазії, що поставило капіталістичне підприємництво в складні умови виробництва. Традиційні ідеї вульгарної політичної економії ХІХ ст. вже не могли задовольнити капітал у захисті ім свого права на безроздільне панування. Нищівного удару по цим ідеям завдав марксизм, який все ширше розповсюджувався робітничим рухом. Тактика його завоювання зазнала невдачі. Буржуазія зіткнулася із необхідністю спорудити новий теоретичний ешелон оборони, який врахував би змінені умови та забезпечував би буржуазній економічній науці принципово інші, ніж марксистські, відповіді на питання політичної економії» [5]. Така позиція марксистів є радше пропагандистською, аніж науковою. Вона не має вичерпного теоретичного обґрунтування питань: спроможності буржуазії до високорівневої консолідації зусиль; вирішального впливу теорій в умовах плюралістичних суспільств; соціальної переваги марксистської теорії над теорією Кембриджської школи.

Плюралізм британського суспільства став передумовою до виникнення антагоністичної теорії зовнішніх ефектів. Її автор, Р. Коуз, перебуваючи під впливом індивідуалістичних ідей, сформулював концепцію саморегульованого ринку, що спиралась на принцип

хом (через ренту). З огляду на обмежену кількість землі, лендлорди завжди впевненні у майбутніх прибутках, через що їхні стимули до господарської діяльності є низькими; капіталісти є надзвичайно мотивованими до господарської діяльності, оскільки, з огляду на внутрішню конкуренцію, лише активна виробнича політика (розширення виробництва, підвищення продуктивності тощо) може забезпечити їм прибуток;

робітники є пасивним класом, оскільки відсутність матеріальних та інтелектуальних передумов стримує їхню індивідуальну господарську діяльність [9].

¹ Визнає критерієм моральності прагнення людини до щастя.

² Визнає фізичне задоволення найвищим благом та сенсом життя.

³ Слід зауважити, що на той момент не існувало поняття інституціоналізму. Однак у роботі ми застосовуємо це поняття задля означення норм та правил, що визначають модель впорядкування суспільного життя.

⁴ Давід Рікардо виділяє три класи, кожному з яких властива певна модель поведінки:

лендлорди (землевласники) схильні до марнотратства, оскільки вони отримують свої статки легким шля-

правових зобов'язань сторін. На думку Р. Коуза, ринок у змозі нівелювати зовнішні ефекти, якщо будуть чітко означені права та обов'язки сторін. Наприклад, забруднюючи воду у ставку, підприємець має компенсувати збитки риболовним господарствам (пов'язані із загибеллю риби у наслідок забруднення), інакше він ризикує бути притягнутим до правової відповідальності. Таке бачення цілком узгоджується із постулатами класичної та неокласичної шкіл економіки, що спираються на індивідуалістичні моделі впорядкування господарства.

Індивідуалістичні переконання (у господарському контексті) Р. Коуза сформувались під час його навчання у Лондонській школі економіки (1929 – 1931 рр.). Ключову роль у формуванні поглядів Р. Коуза, відіграв його викладач Арнольд Планта. Зі слів Р. Коуза, А. Планта постійно наголошував, що «нормальна економічна система працює сама собою». А. Планта був типовим прибічником неокласичної школи економіки, яка на той час конкурувала із кейнсіанською школою¹.

У 1931 р. Р. Коуз вирушив до США, де досліджував питання вертикальної та горизонтальної інтеграції. Перебування у США посилювало переконання Р. Коуза щодо ефективності індивідуалістичних моделей впорядкування господарства. Посилення переконань зумовлювалось відносно низьким рівнем плюралізму американського суспільства у питаннях державного регулювання. Тобто, у США апріорі домінували індивідуалістичні ідеї.

У 1951 р. Р. Коуз остаточно переїхав до США, де почав працювати в університеті Баффало. Після восьми років праці в університеті Баффало та п'яти в університеті Вірджинії, Р. Коуз отримує посаду професора у Чиказькому університеті, де стає одним із співзасновників Чиказької школи економіки².

Для представників Чиказької школи економіки (Мілтон Фрідман, Джорж Стіглер, Френк Найт), як і для самого Р. Коуза, є характерною надмірна концентрація виключно на економічних аспектах теорії. У своїх дослідженнях вони роблять акцент на економічній ефективності, опускаючи питання соціального добробуту. Єдиним аргументом, яким економісти індивідуалістичних поглядів намагаються надати своїм теоріям соціальних ознак, є твердження, що начебто економічне зростання впливає на добробут суспільства в цілому. Однак таке твердження є занадто узагальненим, оскільки не враховує рівня економічного зростання, відкритості економіки та конкурентності ринку.

Надмірно узагальненою, що випускає із поля зору ряд важливих деталей, є позиція Р. Коуза щодо подолання зовнішніх ефектів у ринковій економіці. На цьому наполягають ряд авторитетних дослідників, зокрема лауреат премії ім. Альфреда Нобеля з економіки Джозеф Стігліц. У своїй відомій праці «Ціна нерівності», коментуючи позицію Р. Коуза, він наводить гіпотетичний приклад: «У кімнаті з курцями і некурцями, курцям можна надати «право на повітря», а якщо некурці цінують чисте повітря вище, ніж курці – куріння, вони могли б дати курцям хабар, щоб ті не

курили. Але альтернативне право на повітря можна було б надати і некурцям. У цьому випадку курці могли б дати хабар некурцям, щоб ті дозволили їм курити, якщо вони цінують право курити вище, ніж некурці – чисте повітря. У світі, де існують трансакційні витрати, – реальному світі, де, наприклад, коштує грошей зібрати гроші з однієї групи й заплатити іншій, – одне надання прав може бути набагато ефективнішим за інше. Але ще важливіше те, що альтернативний вибір може мати великі наслідки для розподілу. Надання некурцям права на повітря дає вигоду їм коштом курців» [10]. Таким прикладом Д. Стігліц намагається пояснити, що право є умовною сутністю, а отже не може зліквідувати зовнішні ефекти як явище поза межами правового поля. Тобто, право лише окреслює індивідуальний простір суб'єктів, не усуваючи при цьому соціального дисбалансу інтересів.

Більш наближеною до розв'язання проблеми соціального дисбалансу інтересів (у господарському сенсі) є теорія А. Пігу. Однак вона пропонує лише умовне балансування через державні видатки. З огляду на те, що в економіках індивідуалістичного типу, суб'єкти господарювання є юридично відокремленими від держави, бюджетні видатки лише опосередковано торкатимуться їхніх інтересів (через освіту, охорону здоров'я тощо). Тобто, суб'єкт господарювання, що став реципієнтом негативних зовнішніх ефектів, отримує лише часткову компенсацію втрат у вигляді державних послуг. Слід зауважити, що в економіках індивідуалістичного типу можуть мати місце державні дотації та субсидії для приватного сектору. Однак такі державні видатки є обмеженими і вибірковими, що викривлює об'єктивність перерозподілу коштів між продуцентом та реципієнтом зовнішніх ефектів.

Отже, дослідження показало, що зовнішні ефекти є продуктом економік індивідуалістичного типу. Така закономірність впливає із системи інтересів та стимулів, які діють в індивідуалістичних економіках.

Приватні підприємства (основа економік індивідуалістичного типу), чия діяльність спрямована на забезпечення вигід окремих осіб (або кола осіб у випадку акціонерних підприємств), діють у суспільному просторі, що неминуче призводить до конфлікту інтересів між ними. Кожна сторона намагається підпорядкувати власним інтересам якомога більшу частку суспільного простору, що зумовлює появу зовнішніх ефектів у місцях перетину цих інтересів. Право у такому випадку, виконує функцію маркеру індивідуального простору, в рамках якого має здійснюватися діяльність приватних підприємств. Однак у контексті зовнішніх ефектів право не можна сприймати як об'єктивне мірило інтересів суспільства в цілому, оскільки у будь-якому випадку воно надає індивідуальні переваги коштом решти суспільства³.

Із дослідження природи зовнішніх ефектів випливає, що повна їхня відсутність можлива лише в умовах повноцінних колективних економік закритого типу. Тобто, в умовах, коли суспільний простір є тотальним господарством. Однак такі економіки є утопічними за своєю суттю, оскільки на суспільному рівні індивідуальні інтереси завжди протиставляються ко-

¹ Напрямок економічної теорії, який заперечує ринкову рівновагу та пропагує державне регулювання.

² Напрямок економічної теорії, який доводить саморегульовану здатність ринку.

³ Для пояснення суті цього висновку наведемо приклад Д. Стігліца щодо курців, із якого випливає діалектичне запитання: хто має отримувати ексклюзивні права? Некурці на чисте повітря або курці на куріння.

лективним. Як приклад, можна розглянути СРСР (який помилково заведено вважати повноцінною економікою колективного типу), у якому більшість посадових осіб діяли у власних інтересах, декларуючи на офіційному рівні відданість інтересам суспільства.

Плюралізм британського суспільства, що походив від інституційного середовища країни, став передумовою для формування двох антагоністичних теорій нівелювання зовнішніх ефектів. Перебуваючи під впливом ідей А. Маршала (який намагався поєднати постулати неокласичної школи економіки із маржиналізмом), А. Пігу доходить висновку, що екстраполяція симбіозу ідей неокласицизму та маржиналізму на господарське середовище, можлива лише за участю держави. Виходячи із того, що зовнішні ефекти є похідними вільного ринку (який відстоює неокласицизм), які унеможливають максимізацію ефективності виробництва (за маржиналістською теорією), держава має здійснювати заходи щодо їх подолання.

Протилежного погляду дотримувався Р. Коуз, оскільки квінтесенцією його теорії були трансакційні витрати. На думку Р. Коуза, такі витрати є значно вищими в умовах державного регулювання господарської діяльності, аніж за прямого контакту суб'єктів господарювання. Тобто, посередницькі дії держави (перерозподіл ресурсу та продукту між суб'єктами), обходиться суспільству дорожче, аніж безпосередня домовленість між суб'єктами. Із цього випливає, що в цілому для суспільства вигідніше розв'язувати проблему зовнішніх ефектів на рівні продуцента та реципієнта, аніж покладатися у цьому питанні на державу.

Аналізуючи теорії зовнішніх ефектів, слід звернути увагу на те, що А. Пігу розглядав суспільний добробут у якісному вимірі, тоді як Р. Коуз у кількісному. В основу теорії А. Пігу покладено принцип граничної корисності, відповідно до якого, переміщення продукту від заможних до менш заможних громадян має максимізувати якість життя суспільства в цілому. Р. Коуз у свою чергу інтерпретував суспільний добробут, як сукупність індивідуальних матеріальних здобутків громадян, які мали зростати внаслідок мінімізації трансакційних витрат. Виходячи з того, що кожен із дослідників від початку виводив проблему зовнішніх ефектів від власних уявлень про добробут, їхні теорії виявилися різновекторними.

Список використаних джерел

1. Кенэ Ф. Общие принципы экономической политики земледельческого государства и примечание к этим принципам. Избранные экономические произведения Москва: Соцэргиз, 1960. С. 432-444.
2. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народу / пер. з англ. О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ: Наш формат, 2018. 736 с.

3. Мальтус Т.Р. Дослідження закону народонаселення / пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Основи, 1998. 535 с.

4. Енгельс Ф. Анти-Дюринг. Переверот в науці, учинений паном Євгеном Дюрингом / Маркс К., Енгельс Ф. Твори: в 30 т. пер. з 2-го рос. вид. Т. 20. Київ: Політвидав України, 1965. С. 197 – 203.

5. Пігу А. Экономическая теория благосостояния. Москва: Прогресс, 1985. 512 с.

6. Coase R. The problem of social cost. *Journal of Law and Economics*. 1960. № 1. P. 1-44.

7. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика / пер. с англ. М. Вильямс. Москва, 2012. 1360 с.

8. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Наш формат, 2018. 216 с.

9. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное. Пер. с англ.; предисл. П.Н. Ключкина. Москва: Эксмо, 2007. 960 с.

10. Стігліц Д. Ціна нерівності. Київ: Темпора, 2017. 584 с.

References

1. Quesnay F. (1960). General principles of economic policy of the agricultural state and a note to these principles. *Selected economic works*. (pp. 432-444). Moscow, Sotsekgiz [in Russian].
2. Smith A. (2018). Research on the nature and causes of the wealth of the people. Trans. from English. Kyiv, Nash format. 736 p. [in Ukrainian].
3. Malthus T. R. (1998). Research of the law of population. Trans. from English. Kyiv, Osnovy. 535 p. [in Ukrainian].
4. Engels F. (1965). Anti-Dühring. A revolution in science, made by Mr. Eugene Dureng / Marx K., Engels F. Works: in 30 vols. Vol. 20, (pp. 197-203). Kyiv, Polityvdav Ukrainy [in Ukrainian].
5. Pigou A. (1985). Economic theory of welfare. Moscow, Progress [in Russian].
6. Coase R. (1960). The problem of social cost. *Journal of Law and Economics*, 1, pp. 1-44.
7. Samuelson P., Nordhaus V. (2012). Economics. Trans. from English. Moscow [in Russian].
8. Weber M. (2018). Protestant ethics and the spirit of capitalism. Trans. from German. Kyiv, Nash format [in Ukrainian].
9. Ricardo D. (2007). Principles of Political Economy and Taxation. Favorites. Trans. from English. Moscow, Eksmo. [in Russian].
10. Stiglitz D. (2017). The price of inequality. Kyiv, Tempora [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2020

Формат цитування:

Сердюк О. С., Петрова І. П. Теоретичні витоки проблеми зовнішніх ефектів. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2 (39). С. 180-185. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).180-185](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).180-185)

Serdiuk O. S., Petrova I. P. (2020). Theoretical Causes of the Problem of External Effects. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (39), pp. 180-185. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).180-185](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).180-185)